

III

ՏԵՔՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՆԵԾՔԸ ԵՒ ՕՐՀՆԱՆՔԸ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՅԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ» ԵՐԿՐԻՄ

Անեծք-օրհնանքներն ավանդական պատկերավոր բանաձևեր են, որոնք, սերնդեսերունդ փոխանցվելով՝ ձեռք են բերել բանահյուսական նկարագիր: Դրանք իրենց կիրառական նշանակությամբ կենցաղավարում են ցայսօր՝ մասնավորապես ժողովրդախոսակցական լեզվում: Անեծք-օրհնանքների գլխավոր նպատակը՝ դրանց ենթակա անձանց, առարկաների կամ իրադրությունների վիճակի փոփոխության ցանկությունն է. օրհնվելու դեպքում՝ վիճակի փոփոխությունը ենթադրում է ուժ, առատություն, իսկ անհիմնվելու պարագայում՝ տկարություն, մահ: Անեծք-օրհնանքները հնուց ի վեր հանդես են եկել որպես և՛ նյութական, և՛ բարոյական արժեքները պահպանելու միջոց: Հանրույթները դրանց վերագրել են հմայական մեծ արժեք, և այնքան խորն է եղել հավատալիքը կատարման հանդեպ, որ դեռևս վաղնջական ժամանակներից, որպես պաշտպանող միջոց, դրանք կազմել են նաև գրավոր մշակույթի անկապտելի մաս: Սրա վառ օրինակները տեսանելի են նախաքրիստոնեական և քրիստոնեական ժամանակաշրջանների վիմական արձանագրություններում ու դիվանների գրություններում, գրական-գեղարվեստական ստեղծագործություններում: Այս առումով մեծ արժեք է ներկայացնում Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմություն նահանգին Սիսական» երկը, որը եզակի է իր ամբողջական մեջբերված աղբյուրներով և այդ աղբյուրներում անեծք-օրհնանքի տեքստերի պահպանված կաղապարներով, որոնք կան երկում հիշատակվող թե՛ վիմական, թե՛ մագաղաթյա արձանագրություններում:

*Հիմնաքաներ*¹ անեծք, օրհնանք, Սյունիք, եկեղեցի, արձանագրություն, վճռագիր, հիշատակագիր, քրիստոնյա, մուսուլման:

Անեծք-օրհնանքի մշակութային ընկալումները

Հոդվածի նպատակն է՝ Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմություն նահանգին Սիսական» երկի շրջանակում քննել և արժևորել Սյունյաց աշխարհի վանքերի վիմական արձանագրություններում, արքունական և եկեղեցական գրություններում¹, վճռագրերում, շրջաբերականներում, կտակագրերում, նգովագրերում առկա անեծք-օրհնանքի ժողովրդական հնագույն ըմբռնումներն ու իրավաբանական կիրառությունները: Երկում հիշատակված ու հենց պատմիչի տված անեծքներն ուղղված են ոչ միայն քրիստոնյա աշխարհականներին ու հոգևորականներին, այլև մուսուլմաններին: Եւ որպեսզի անեծք-օրհնանքն ունենա զորություն, անհրաժեշտ է, որ այն պարփակվի տվյալ ժողովրդի կրոնա-առասպելաբանական պատկերացումների ու հավատալիքների շրջանակում՝ հասանելի նրանց մշակութային ընկալումներին:

1 Օրբելյան 1986, 68–69:

Անեծք-օրինանքը հատուկ է բոլոր ազգերին, անկախ՝ դավանական պատկանելությունից, քաղաքակրթական աստիճանից, որովհետև յուրաքանչյուր անիծող, օրհնող, ինչպես նաև դրանց ենթակա անձը հավատացել է անեծքի, օրհնանքի գործությանը և երկյուղել է անեծքի ենթարկվելուց: Եւ այդ առասպելաբանական մտածողությունն է պայմանավորում հմայական ներգործության ենթադրյալ գործության հավատալիքը, խոսքի իրագործման գերբնական կարողությունը, որն ունի կիրառական արժեք և նշանակություն. հանգամանք, որը «*հիւմք է Կալիս անեծքները, օրհնանք-մաղթանքները, երդումներն ու կապի հմայական աղոթքներն անվանելու հմայական-կիրառական բանահյուսություն*»²:

Ուշագրավ են շինարարական և նվիրատվական արձանագրությունները³, որոնցում «*նվիրատուն իր կատարած նվիրատվական դրական գործողությանը հակադիր գործողություն կատարողի առջև պայման է դնում անեծքով*»⁴: Փաստորեն, անեծքը, չիսնելով օրենսդրական միջոց, իր գերբնական գործության շնորհիվ վերածվում է գործարքի օրինականությունն ու անձեռնմխելիությունը պահպանող յուրօրինակ *սանկցիայի*⁵: Այսինքն՝ այն, որպես «*իրավաբանական*» ձևակերպում, ուղղված է եկեղեցու սեփականության իրավունքի պաշտպանությանը և նվիրատուի հոգու փրկության համար կատարված նվիրատվության պայմանի անխափան կատարմանը: Այս համատեքստում նշվել է, որ «*Եկեղեցու բարձր գաղափարները և միջոցները թէև զուր բարոյական-կրօնական են, բայց նրանք գործադրուելով մարդկային հասարակության մեջ, առաջ են բերում անհատների յարաբերություններ, զանազան անձանց շահերի մրցումներ, բազմաթիվ կամքերի շփումներ, և դրանով զուր գաղափարական-բարոյականից անցնում են գործնականին, որից և ծագում է իրատունքի խնդիրը*»⁶: Ուստի շահերի բախման կիզակետում հայտնվող իրավունքը պաշտպանելու համար հնուց ի վեր կիրառվել է մարդու զգայության և մտքի վրա ազդող աստվածների ու սրբերի անվամբ կատարվող հմայանքը՝ անեծք-օրինանքը:

Հին աշխարհում վիմական արձանագրությունների հեղինակները, որոնք հիմնականում արքաներն են, հանդես են գալիս աստվածների կամ որևէ աստծո անունից և իրենց պայմանը կատարողներին օրհնում են, չկատարողներին էլ՝ անիծում՝ իրենց ազգային-կրոնական պատկերացումների և հավատալիքների շրջանակում: Այսինքն՝ արքաներն այդպիսով ոչ միայն հոգում են դեռևս ողջության օրոք իրենց փառքը կատարած գործերի միջոցով տարածելու մասին, այլև պահպանում են սեփական հիշատակը մահից հետո՝ ի տես և օրինակ գալիք սերունդների:

2 Հարությունյան 1975, 8–9:

3 Օրբելյանն իր երկում գործածում է արձանագրություն բառը թե՛ որպես «վիմագիր», թե՛ որպես «մագաղաթին արձանագրված գրություն» իմաստներով: Հիմնականում հանդիպում են *յիշարակագիր արձան կամ արձան յիշարակի*, արձան անիծից, արձան վճռի բանաձևումները [Օրբելյան, 1912, 271, 177, 179, 254–255, 269]:

4 Հարությունյան 1975, 57:

5 Հարությունյան 1975, 57:

6 Թանգեան 1903, 6:

Ըստ էության, հին ու նոր արձանագրությունների կանոնիկությունն ու տեքստային կառուցվածքը գրեթե չի փոխվել, այլ իր վրա ընդունելով կրոնա-առասպելաբանական մտածողության նոր պատկերացումների շերտեր՝ վեր-ինաստավորվել է՝ ըստ ժամանակների կրոնապաշտամունքային պահանջմունք-ների: Եթե Վանի թագավորության կամ առաջավորասիական այլ պետություն-ների սեպագիր արձանագրություններում օրհնում կամ նգովում էին Խալդիի և այլ աստվածների անունից, ապա միջնադարյան Հայաստանի արձանագրու-թյուններում օրհնում և նգովում են քրիստոնեական ու իսլամական կրոնների աստվածությունների ու սրբերի անունից: Բայց եթե սեպագրերում օրհնություն-ները բավական ընդարձակ են, ապա միջնադարյան արձանագրություններում՝ լակոնիկ, ի տարբերություն նգովքի:

Անեծք-օրհնանքների բնույթը և հավատալիքային հենքը

Անեծք-օրհնանքն արձանագրություններում հանդես է գալիս վերջում՝ իրենից առաջ ունենալով նվիրատուի կամ կառուցողի անունը, տոհմագրությու-նը և հանրային դիրքը, կառուցած վանքի անունը, վանքին արված նվիրատվու-թյունը և դրա նպատակն ու հանգամանքները: Հիշատակված անեծքները հիմ-նականում ունեն կրոնական բնույթ և աչքի են ընկնում յուրօրինակ մոլեռանդու-թյամբ. «...Եւ եթէ քահանայքդ երբէք սպունգանիցէք և մոռացումն առնիցէք կարգեալ շարագրութեանցդ և կամ ծուլանայք յեղեալ քառասներորդ, Տէր Աս-տուած դատաւարութեաց՝ զձեզ զասակաք և զարմիւք. և բաժին ձեր ընդ տի-րասպան քահանայիցն լիցի»⁷: Կրոնական պատկերացումներն ու համոզմունքն են պատճառը, որ արձանագրողները քրիստոնյաներին՝ թե՛ աշխարհականնե-րին, թե՛ հոգևորականներին ուղղված նգովքներում հնչող սպառնալիքները կա-պում են Ընդհանրական եկեղեցուց նգովված Արիոսի, Մակեդոնի, Նեստորի, Լևոն Հռովմայեցու, Կայենի, Քամի, Կորիսի և Դաթանի, Աբիրոնի, Հեզաբելի ու Գեեզի, Սողոմի ու Գոմորի, Հուդայի, Քրիստոսին ուրացողների և խաչը բարձ-րացողների, տիրասպան քահանաների, Պիղատոսի, կախարդ Սիմոնի, Սա-տանայի, Նեմի, օձի, դավաճան Վասակի հետ դատապարտվելուն, նրանց մասն ու բաժինը ստանալու, Կյանքի Գրքից ջնջված լինելու, Սուրբ Երրորդու-թյունից, փրկչական Խաչից, առաքյալներից, մարգարեներից, բոլոր սրբերից ու երեք սուրբ ժողովներից նգովված լինելու հետ. «Եւ թե որ յանդգնի և զայս ջորս կորէ, այնպիսին նգովեալ լիցի յԱստուծոյ և սուրբ նշանէս, և յ318 հայրապե-տացն որ ի Նիկիայն»⁸ զումարեցան, և յամենայն սրբոց և ի մէնջ. և բաժին նորա

7 Սյունյաց Սահակ իշխանի որդի Սուփանի (= Գրիգոր Սուփան Բ.)՝ Կոթ գյուղաքաղաքում կառուցած Ս. Աստվածածին եկեղեցու արձանագրությունն է, ուր հիշատակվում են վանքի համար կատարած շինարարական աշխատանքները, վանքի քահանաներին ու սպասա-վորներին հարկերից ազատելը, նշանակած աշխատավարձը, ինչպես նաև իր սահմանած քառասունքներն ու սաղմոսները՝ ըստ նպատակի [Օրբելեան 1912, 177–179]: Քանի որ սա այս արձանագրության ամբողջապես պահպանված միակ տեքստն է, այն նույնությամբ գետեղվել է «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի համապատասխան հատորում [Բարխուդարյան 1973 (կազմ.), 265]:

8 Հայոց եկեղեցին չորս տիեզերական ժողովներից ընդունում է միայն առաջին երեք ժո-

ընդ ուրացողս և կախարդս լիցի՝ յաւոր ահեղ արեւնին Քրիստոսի. և ընդ սա-
րանայի և հրեշտակաց նորա ճարսկ լիցի անշեջ հրոյն փանջանաց. ուր հուր
նոցա ոչ շիջանի և որդն նոցա ոչ վախճանի»⁹:

Նկատելի է, որ միջնադարյան արձանագրություններում անեծքը միտ-
ված է պահպանելու ոչ թե ֆիզիկական կառույցը, այլ սահմանված կարգն ու
գաղափարի պահպանությունը, և պայմանավորում է նրա հմայական-կիրառա-
կան նշանակությունը թե՛ ներկա, թե՛ ապագա սերունդների համար: Եւ քանի որ
հիշատակվող արձանագրություններն ու շրջաբերական թղթերն իրենց բնույ-
թով կրոնապաշտամունքային են, բնական է, որ եզրափակվում են վախճանա-
բանական պատկերացումներ պարունակող անեծք-օրհնանքներով՝ վախի
մթնոլորտ ստեղծելով քարին ու մագաղաթին պահ տրված պայմանը խզողների
գիտակցության մեջ: Վիմագրերը, վճռագրերն ու կտակագրերն, ըստ էության,
նյութական-հոգևոր գործարք են, որոնք վավերացվում են ոչ միայն գրով դրոշմ-
վելով, այլև դրա պահպանության նպատակին ուղղված անեծքով: Այն պարտա-
դիր կերպով ունի կարդացողի գիտակցության վրա ազդող կատարածաբանա-
կան պատկերացումների կարևորագույն բաղադրիչը՝ Քրիստոսի ահեղ ատյա-
նում ամոթալից դատապարտության մատնվելը, որը կապվում է Երկրորդ Գա-
լուստին և հոգիների հավիտենական դատաստանին:

Ըստ միջնադարյան կրոնական պատկերացումների՝ կատարածն ար-
ձանագրելը ոչ այլ ինչ է, քան Կյանքի Գրքում գործերի մասին հիշատակություն
թողնելը, որն Ահեղ Դատաստանի ժամանակ պիտի ներկայանա որպես բարե-
խոս, և հոգու փրկություն պարգևի բարեգործություն կատարողին՝ ով իր հոգու
փրկության մասին հոգացել է նաև իր մահից հետո. «...բացվեց նաև մի այլ
գիրք՝ կեանքի գիրքը: Եւ մեռելները դարձան ըստ գրութեան իրենց գոր-
ծերի համաձայն»¹⁰: Ուստի այս հավատալիքն ու պատկերացումն ունենալով՝
իրենց գործերի հիշատակը պահպանելու համար արձանագրություն պատվի-
րողներն այն ամրագրել են անեծքով՝ ըստ այն հավատալիքի, թե՛ «Եւ նա, որի
անունը կեանքի գրքում չգրանուց, զցուցեց կրակե լճի մէջ»¹¹:

Արձանագրությունը որպես «Կանոնագիր»

Միջնադարում անեծքը ոչ միայն վախի մթնոլորտ է ստեղծել, այլև հան-
րության գիտակցության մեջ առավել չափով ամրապնդել է քրիստոնեական
վարդապետության կատարածաբանական պատկերացումները և խթանել հա-
վատալիքային նոր արժեհամակարգի ձևավորումն ու որդեգրած վարդապե-

դոմների կայացրած որոշումները, ինչի պատճառով էլ դրանք ձեռք են բերել սրբազանու-
թյուն, ինչպես և այս ժողովներում ընդունված Աստծո եռադեմությանն առնչվող «Միաս-
նական սուրբ Երրորդություն» բանաձևը, որը նույնպես դարձել է նզովքի անկապտելի
մաս:

9 Սա Սյունյաց Հակոբ Ա. եպիսկոպոսի հիշատակագիրն է՝ գրված մագաղաթի վրա, և փաս-
տում է Տաթևի վանքի համար իր կատարած առք ու վաճառքը, ջուր բերելը և այգի տնկելը.
սրան կից կա Փիլիպե իշխանի վավերագիրը [Օրբելեան 1912, 255]:

10 Աստուածաշունչ 2011, 350:

11 Աստուածաշունչ 2011, գլ. 20:15:

տության ամրակայումը: Դրա վառ օրինակներից է Մաքենյաց վանքում Սուփան իշխանի թողած արձանագրությունը, որն ամբողջությամբ մեջբերել է Օրբելյանը: Իր բովանդակությամբ այն նվիրատվությունների և իր հոգու փրկության համար սահմանված ծիսակարգի հիշատակություն է, որը եզրափակվում է թե՛ աշխարհականներին, թե՛ հոգևորականներին ուղղված պայման-անեծքով. «...այլ որ ընծայիս հակառակէ կամ հանել ջանայ և որ հակառակ անուանեացի՝ նզովս չարաչար ընկայցի Գրիգորի, և մասն ընդ Յուդայի մարնչին եղիցի»¹²:

Պարզորոշ նկատելի է, որ որոշ արձանագրություններում քրիստոնյաներին ուղղված անեծքը բաժանված է երկու մասի՝ նրանց, ովքեր կհակառակվեն արձանագրության սահմանած կարգին և կփոխեն հիշատակը (անունը), և քահանաներին, ովքեր կծուլանան կատարել հոգու փրկության համար սահմանված ծեսերը: Այսինքն՝ սա յուրօրինակ «իրավական նորմ» է, որն առնչվում է ոչ միայն եկեղեցու սեփականության իրավունքին, այլև արձանագրողի դավանական իրավունքին, որոնք կազմում են «Եկեղեցու ներքին մասը, անարեսանելի կողմը, այսինքն գաղափարները, բարոյական-կրօնական մրքերը, եկեղեցու խորհուրդների ներքին ազդեցութիւնը. ժամերգութեան էական մասը կազմում են մարդու ներքին աշխարհի խնդիրը, նրա համոզմունքի ու խղճի առարկան: Այդ համոզմունքները չի կարելի իրաական սահմանների մէջ դնել, իրաւաբանական նորմաների ենթարկել, արտաքին կարգերով գծել, որովհետև դրանք հաւատքի վրայ են յենուած, իսկ հաւատքը խղճի գործ է, խիղճը պարասիաւաւորու է իւր և Աստուծոյ առաջ, խիղճը կանոնների մէջ ամփոփել չի կարելի»¹³: Իսկ հիշատակը հստակորեն ունի «սրբազնացված» գործառույթ, որի տակ հասկացվում է «անցածի համարյա լիակատար վերականգնումը՝ հատուկ ծեսերի և արարողությունների ժամանակ, բայց հարկապէս՝ վերջին օրերին»¹⁴:

Արձանագրությունները կարելի է ինչ-որ չափով համարել «Կանոնագիրք Հայոց»-ի սեղմագիր, որովհետև երկուսում էլ շոշափվում են ոչ միայն նվիրատվությունները, այլև եկեղեցական դասին, ազգային-եկեղեցական կյանքի կազմակերպմանը վերաբերող խնդիրները, Հայոց Եկեղեցու դավանաբանության և պաշտամունքի ծիսական հարցերը, որոնք «միջնադարում ունեին իրենց բովանդակությունը և քաղաքական նշանակությունը, այն է՝ դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական հարցերի մշակմամբ պահպանել հայ եկեղեցու ինքնուրույն՝ ազգային դեմքը, հեռու՝ ուրիշ եկեղեցիների, թեև քրիստոնյա, բայց օտար ազդեցություններից և գաղափարական միությունից, դրանով իսկ դիմակայել հայ ժողովրդի նկարմամբ համաձուլարար քաղաքականություն վարող օտար ուժերի դեմ՝ հայ պետականության չգոյության պայմաններում»¹⁵:

12 Օրբելյան 1912, 180; Բարխուդարյան 1973 (կազմ.), 290–291:

13 Թանգեան 1903, 5:

14 Պետրոսյան 2008, 338:

15 Հակոբյան 1964, XV:

Մուսուլմաններին ուղղված անեծքներ

Պատմիչը վիմական արձանագրությունները կարևորել և դիտարկել է որպես կանոնագրեր՝ իրենց ուրույն կառուցվածքով, գործառույթներով, քաղաքական ու գաղափարական նշանակությամբ: Դրանք հասու էին հանրության գրեթե բոլոր շերտերին, նաև հանդես էին գալիս որպես դավանագիր՝ քրիստոնյա հանրության գիտակցության մեջ ձևավորելով հարգանք և զգուշություն սեփական կրոնական արժեքների հանդեպ, իսկ այլադավաններին՝ մասնավորապես մուսուլմաններին, ստիպել են հարգել Հայոց Եկեղեցու սեփականությունն ու իրավունքը:

Սրա ապացույցը պատմագրքում հիշատակված գրեթե բոլոր արձանագրությունների վերջում տեղ գտած նգովքն է, որը հստակ և ուղիղ կերպով հասցեագրված է նաև մուսուլմաններին՝ իրենց դավանանքին վերաբերող կրոնական սպառնալիքներով. «Եւ (եթէ) *տաճիկ աւագութիւն լինի. և յափշտակել ջանայ, յիւր հաւարէն և յիւր փեղամբարէն*¹⁶, որ յառաջին մարդէն մինչ ի յերկինս լեալ են և լինի, նալաթ եղիցին. երկինքն նմա հոսր ցողեսցէ, և երկիրս նմա փուշ և տաւաթս քուտուցէ, և անուն նորա և որդւոց և սիրողաց իւրոց կորիցէ և ջնջեսցի՝ յերկրէ. և յիշարակ նորա այլ մի՝ ևս երևեսցի»¹⁷: Մուսուլմաններին ուղղված նգովքներում հիշատակվում են՝ «իւր հավատքից ու փեղամբարից մերժված լինի, Աստծուց անիծվի և իւր Մահմեդից դատապարտվի, նրա համար հալալը հարամ դառնա և իւր Կորանից ամոթահար ու սևերես լինի, առաջին փեղամբարից, նրա հաջորդներից ու գալիք վերջինից *նալլաթի* արժանանա, նա իւր որդիներով ու տոհմով ջնջվի կյանքից»:

Ուշագրավն այն է, որ նգովքն ուղղված է իշխող ուժի ներկայացուցիչներին, այն էլ՝ առանց երկյուղի: Սա փաստում է, որ այս երևույթը պայմանավորված է ոչ միայն Հայոց Եկեղեցու արտոնյալ վիճակով, այլև հավատալիքային այն ընդհանրություններով, որոնք կան և՛ իսլամական, և՛ քրիստոնեական արժեհամակարգերում՝ որքան էլ նրանք հանդես են գալիս իբրև հակոտնյա կրոններ: Խնդիրն այն է, որ Դուրանը գրվել է Աստվածաշնչի հենքի վրա, և շատ մարգարեներ, որոնք քրիստոնյաների համար հեղինակություն են, հեղինակություն են նաև մուսուլմանների համար: Եւ այդ մարգարեների շարքում է Քրիստոսը՝ *Իսան*, ով մեծ հեղինակություն է մուսուլմանների համար և իւր մեծությամբ՝ երկրորդը Մոհամմադից հետո: Այսինքն՝ Քրիստոսը, ով քրիստոնեության կրոնական համակարգում հանդես է գալիս որպես Աստծո որդի և Սուրբ Երրորդության անձերից մեկն է, իսլամական կրոնական արժեհամակարգում մեծ մարգարե է: Ահա այս հանգամանքն է, որ հեռատեսորեն և նրբանկատ խիզախումով օգտագործել են հայ հոգևորականները՝ ի շահ Հայոց Եկեղեցու իրավունքի, ունեցվածքի և սեփականության պաշտպանության՝ մուսուլմաններին ուղղված նգովքը դրոշմելով ոչ միայն մագաղաթի, այլև եկեղեցու վեմի վրա՝ տեսանելի կերպով:

16 Պարսկերեն «մարգարե»:

17 Սյունյաց Սմբատ իշխանի կին Շահանդուխտ իշխանուհու գրած վճռագիրն է [տե՛ս Օրբելյան 1912, 292–293]:

Սա նաև փաստում է, որ մուսուլմաններին ուղղված անեծքը հայոց մեջ միջնադարից ի վեր նաև կենցաղային բնույթ է ստացել՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից, և որպես հմայական-կիրառական բանահյուսության դրսևորում՝ կենցաղավարում է նաև մեր օրերում՝ մասնավորապես նրանց հարևանությամբ ապրող հայերի մեջ: Քեսաբում, օրինակ, մուսուլմաններին՝ մասնավորապես թուրքերին ուղղված անեծք կա, որը Հայոց Ցեղասպանության օրերին երգել է Ծաղիր անունով մի պառավ կին՝ Քեսաբի բարբառով, որում բոլոր թուրքերին լցնում է մի փոսի մեջ, հայերի հագած մահվան շապիկները հագցնում է նրանց, թողնում հազարից մեկին, այն էլ՝ ցցի ծայրին: Այսինքն՝ այդ անեծքը Ցեղասպանության ժամանակ հայերի նկատմամբ թուրքերի կիրառած բռնությունների ու մահվան ձևերի փոխադարձումն է¹⁸:

Կան նաև աղոթք-անեծքներ, որ արտասանել են խմբային աշխատանքների՝ մասնավորապես ջրհոր փորելու ժամանակ: Դրանցից մեկում հիշատակվում է Քրիստոսը, այնուհետ՝ տասներկու թուրք մեկ փոսի մեջ տեսնելու ցանկությունը¹⁹: Այս ամենով հանդերձ, հարկ է նկատել, որ արձանագրություններում առկա անեծքը ոչ թե առօրյա-կենցաղային բնույթ ունի, ինչպես տեսնում ենք Քեսաբի օրինակում, այլ՝ «իրավական»:

Անեծքների տեքստային կառուցվածքը

Արձանագրություններում անեծքներին անմիջապես նախորդում է հստակ ու կարճ պայմանը՝ *«եթե որևէ մեկը հակառակվի»*, *«եթե ջանա խափանել»*։ սրանք իրենց ձևակերպումներով հիմնականում անփոփոխ են: Իսկ արձանագրությունների և շրջաբերականների բովանդակություններում քրիստոնյաներին և մուսուլմաններին ուղղված անեծքների տեքստերը կանոնիկ են, հստակ կառուցվածքով, միմյանցից տարբերվող չնչին հավելումներով ու կրճատումներով, բայց նույն գաղափարական ծիրում:

Անեծքի տեքստը հիմնականում սկսվում է՝ քրիստոնյաների պարագայում՝ *«նզովված լինի»*, մուսուլմանների պարագայում՝ *«մերժվի և բյուր հազար նալլաթ կրի»* բանաձևումով, որին նախորդում կամ հաջորդում է «ումի՛ց» հարցադրումը. *«սուրբ Երրորդությունից ու բոլոր սրբերից»*, *«Ասրծուց և իր փեղամբարից»*, այնուհետ՝ դատապարտումը՝ Կայենի, Արիոսի, Վասակի և այլոց հետ դատապարտվելով՝ անշեջ հրով պատժվի իր որդիներով: Մուսուլմաններին ուղղված անեծքում այս միջին մասը բացակայում է: Վերջում, շատ դեպքերում, դրվում է հիշատակի ջնջվելը՝ *«նրա անունն ու հիշատակը ջնջված լինեն աշխարհից, նա մեր մեղքերին պարտական լինի»*, իսկ մուսուլմանների պարագայում՝ *«նրա օրինականն իր համար անօրինական լինի, երկինքը նրա վրա կրակ մաղի, հողը նրան փուշ բերի, և նա իր որդիներով ու բոհմով ջնջվի կյանքից»*:

Երկում հիշատակվող արձանագրություններում կա հետաքրքիր մի օրինաչափություն. երկդիմի անեծք ունեցող արձանագրություններում օրինանքը

18 Չոլաքեան 1998, 393:

19 Չոլաքեան 1998, 394:

դրվում է դրանց մեջտեղում, այսինքն՝ օրինանքն ուղղված է միայն պայմանը կատարող քրիստոնյաներին, մուսուլմանները չեն օրինվում. «...նզովեալ եղիցի հոգով և մարմնով, և յերից սուրբ ժողովոցն և յամենայն սրբոց անիծեալ լիցի. ընդ սասրանայի և ընդ Յուդայի և ընդ նեոինն ընդ ամենայն ուրացողաց դատապարտեսցի՝ յահալոր արենին Քրիստոսի. իսկ կատարիչքն օրինեալ եղիցին: Եւ թէ տաճիկ աւագ փոխի և շորթել ջանայ՝ յիւր հաւարէն ապիզաւր եղիցի և յԱսործոյ և յիւր փեղամբարէն հազար հազար նալլար լինի. երկինքն նորա մի ցօղեսցէ, և երկիրն նորա մի պարդաբերեսցէ»²⁰:

Եզրակացություն

Ամփոփելով՝ փաստենք, որ Օրբելյանն իր երկում հիշատակել է Սյունյաց աշխարհին՝ մասնավորապես Սյունյաց մետրոպոլիտական Աթոռին վերաբերող՝ իր ձեռքի տակ եղած և մագաղաթյա, և վիմական արձանագրությունները, որոնք եզրափակվում են հմայական-կիրառական բանահյուսության մաս կազմող անեծք-օրինանքներով՝ ուղղված ինչպես քրիստոնյաներին՝ աշխարհականներին ու հոգևորականներին, այնպես էլ մուսուլման իշխողներին, և ունեն կրոնապաշտամունքային բնույթ: Մուսուլման հոգևորականները դուրս են մնացել անեծքի ծիրից հավանաբար այն պատճառով, որ վերոնշյալ հարցերում ունեցել են դերի պասիվություն, ուստի անեծքն ուղղվել է միայն այն դասին, որից սպասվել է իրավունքի և սահմանված կարգի խախտման վտանգը:

Ի տարբերություն վիմական արձանագրությունների՝ մագաղաթյա արձանագրությունները բովանդակությամբ ավելի ընդարձակ են: Վիմական արձանագրությունները թեև կանոնիկությամբ, կառուցվածքով ու բնույթով նույնական են մագաղաթյա արձանագրություններին, սակայն ունեն ակնբախ տարբերություն, որ վերաբերում է միայն բովանդակության սղագրությանը. վիմական արձանագրությունները լակոնիկ են: Սա, թերևս, պայմանավորված է տեխնիկական խնդիրներով. մագաղաթյա արձանագրությունը գրվում է դյուրին ու արագ, համեմատաբար առանց մեծ ջանքեր գործադրելու, մինչդեռ վիմական արձանագրությունը պահանջում է երկար ժամանակ ու դժվարին աշխատանք:

Բացի այդ, ի տարբերություն վիմագրերի՝ մագաղաթագիր որոշ արձանագրություններին կից կան հաստատագրեր կամ վկայագրեր, որոնք գրված են արձանագրության կազմման պահին ներկա իշխանների կողմից և կնքված են նույն իշխանների ու ներկա եպիսկոպոսի մատանիներով: Հաստատագրերը

20 Սա Սյունյաց Ելիկում իշխանի որդի Լիպարիտի՝ Ամադու Նորավանքի շինարարության և վանքին կատարած նվիրատվությունների մասին ընդարձակ և մանրամասն արձանագրություն է, որի ամփոփ տարբերակը նա փորագրել է տվել Ս. Կարապետ եկեղեցու հյուսիսային պատին [տես Օրբելեան 1912, 362–363]: Այս արձանագրության վիմագիր տարբերակում չկա օրինանքի հատվածը, փոխարենը՝ նշված են իր բոլոր որդիների անունները (մագաղաթագիր արձանագրության մեջ միայն երկուսն են հիշատակվում), քրիստոնյաներին ուղղված անեծքում հիշատակվում են նաև վրաց ավագները (այս հատվածը բացակայում է մագաղաթագիր տարբերակի մեջ), որոշ փոփոխություններ կան նաև նզովագրի հատվածում [Բարխուդարյան 1967 (կազմ.), 211]:

նույնպես ավարտվում են անեծք-օրհնանքով կամ պարզապես հաստատում են արձանագրությունում առկա անեծք-օրհնանքը: Իսկ երկդիմի նգովքը ցուցում է միջնադարում Հայոց Եկեղեցու ունեցած բարձր դիրքն ու ինքնիշխանությունը, որն ընդունել են Հայաստանում ապրող հայ և օտար հանրությունները: Միջնադարում արձանագրություններն իրենց բնույթով և գործառնությամբ հանդես են եկել իբրև Հայոց Եկեղեցու թե՛ իրավունքի պաշտպանությանն ուղղված փաստաթուղթ, թե՛ որպես ազգային-եկեղեցական կյանքի կազմակերպման կանոնագիր և թե՛ իբրև քրիստոնեական վարդապետության յուրօրինակ դավանագիր:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉ

Աստուածաշունչ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2011, 1615 էջ:

ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ 1967 (կազմ.)

Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 3. Վայոց-ձոր (Եղեգնաձորի և Ազիզբեկովի շրջաններ). կազմեց՝ Ս. Գ. Բարխուդարյան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 428 էջ:

ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ 1973 (կազմ.)

Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 4. Գեղարքունիք (Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ), կազմեց՝ Ս. Գ. Բարխուդարյան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 527 էջ:

ՕՐԲԵԼՅԱՆ 1912

Ստեփանոս Օրբելեան, Պատմություն տանն Սիսական, Թիֆլիս, 1912, 618 էջ:

ՕՐԲԵԼԵԱՆ 1986

Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, «Սովետական գրող», 1986, 614 էջ:

Ուսումնասիրություններ

ՀԱԿՈԲՅԱՆ 1964

Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, (աշխատասիրությամբ՝ Վ. Հակոբյանի), Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ, 1964, 740 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 1975

Հարությունյան Ս. Բ, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանասիրության մեջ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 270 էջ:

ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ 1903

Հայոց եկեղեցական իրավունքը. ներածություն և աղբյուրներ (աշխատություն Ն. Մելիք-Թանգեանի), գիրք Ա, Շուշի, 1903, տպ. Եղիսաբեթ Մ. Մահոնեսի-Յակոբեանցի, 1086 էջ:

ՉՈԼԱՔԵԱՆ 1998

Չոլաքեան Հ. Մ., Քեսապ, հ. Բ, Հալեպ, 1998, «Արմեն Գասպարեան», 566 էջ:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 2008

Պետրոսյան Հ. Լ., Խաչքար. ծագումը, գործառնությունը, պատկերագրությունը, իմաստաբանությունը, Երևան, «Փրինթինֆո», 2008, 406 էջ:

Տիրանույշ Տաքարովնա Արակելյան

Институт археологии и этнографии

ПРОКЛЯТИЯ И БЛАГОСЛОВЕНИЯ В ТРУДЕ СТЕПАНОСА ОРБЕЛЯНА «ИСТОРИЯ ОБЛАСТИ СИСАКАН»

Ключевые слова: проклятие, благословение, Сюник, церковь, протокол, указ, напоминание, христианин, мусульманин.

Проклятие-благословение – это традиционные образные формулы, которые передавались из поколения в поколение. По сей день они практикуются, в частности, в разговорной речи. Основной целью проклятия-благословения является желание изменить возникшие жизненные обстоятельства. В случае благословения – смена ситуации, изобилие, а в случае проклятия – немощь, смерть. Проклятие-благословение с давних пор является средством поддержания материальных и моральных ценностей. В обществе им приписывалась огромная роль. Еще с древних времен велика была вера в силу слова. Посему считалось, что посредством проклятий могут исполниться желания людей. Эти выражения составляли также неотъемлемую часть письменной культуры и служили защитным инструментом. Яркие примеры, доказывающие вышесказанное, можно найти как в дохристианских, так и христианских рукописях, в различных трудах, литературных и художественных произведениях. В этом плане труд Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» являет собой большую ценность: он уникален по количеству цитируемых источников с текстами проклятий-благословений с сохраненными шаблонами, которые существуют в рукописях. Проклятия-благословения встречаются у всех народов, независимо от их этнической и религиозной принадлежности, от уровня цивилизованности, потому что люди верили в проклятие, в силу благословения и в проклятие проклятия. И это мифическое мышление подразумевает веру в предполагаемую магическую силу, сверхъестественную способность слова иметь практическую ценность и значение. Данный факт дает нам основание называть формульные тексты проклятий, благословений, а также пожеланий и клятв, базирующихся на мифопоэтическом мышлении народа, магическо-прикладным фольклором.

Siranuysh Sh. Arakelyan

Institute of Archaeology and Ethnography

THE CURSE AND BLESSING IN THE “HISTORY OF THE PROVINCE SISAKAN” BY STEPANOS ORBELIAN

Keywords: curse, blessing, Syunik, church, inscription, decree, reminder, Christian, Muslim.

Curses and blessings are traditional figurative formulas that have been transmitted from generation to generation and have gained a status of fictional narratives. They are used in their practical meaning today, particularly in the spoken language. The main purpose of curses and blessings is the desire to change the circumstances of their subjects, objects, or situations. In case of being blessed the change of state implies power, abundance and, in the case of a cursing, infirmity, death. Cursings and blessings have long been means of maintaining material and

moral values. The societies attributed these to their great value, and the deeper the belief in the fulfillment of the fact that it was still an inseparable part of writing culture as a protective tool from ancient times. The striking examples of these are seen both in pre-Christian and Christian eras and in the writings of the diplomats, literary and artistic works. In this regard the "History of the Sisakan province" by Stepanos Orbelian is very valuable, as it is unique by its sources and the examples of curse-blessings recorded both in inscriptions and parchment. Curse-blessing is special to all nations irrespective of their ethnic and religious affiliation, from the level of civilization because every cursing, blessing, and their subject has believed in the curse, the power of blessing, and cursed by the curse. And this mythical thinking implies the belief in the power of the supposed magic power, the supernatural ability of the word to have a practical value and significance. A fact which gives us the basis of cunning, blessing, wishes, omens, and charming-practical folklore to call charming prayers.